

När Xet fick slaganfall och lärde sig måla på nytt

För 100 år sedan föddes en av våra mest folkkära och färgstarka målare, Sven Leonard Erixson, populärt kallad Xet. I samband med att Xet-sällskapet firar 100-årsminnet av hans födelse har vi fått tillgång till ett unikt material – journaler och målningar – som belyser hur Xets bildvärld påverkades när han vid 65 års ålder, år 1964, drabbades av hjärntrombos. Xet, som i hela sitt liv varit en teknisk virtuos, fick börja om från början, fick lära sig teckna och måla på nytt.

Den 3 juni 1964 besökte Xet konstnären Evert Lundquist på hans 50-årsdag för att gratulera. Xet kände sig trött och reste hem från festen tidigare än de andra. Han kontaktade sin läkare, som ordinerade vila.

Nästa dag hade han yrsel och tryck över pannan och blev illamående. Det flimrade för ögonen, och han kände parestesier i höger hand. Papaverin hade ordinerats dagen före.

När Xet åter sökte läkare hade stickningarna i båda händerna ökat, händerna kändes förlamade och parestesierna hade spritt sig till höger fot. Xet remitterades till Nacka sjukhus under diagnosen trombos cerebri.

Han försämrades successivt, fick svårt att tala, utvecklade vänstersidig central facialis pares och lätt pares i vänster arm samt högersidig extern oftalmoplegi. Babinskis tecken var positivt på vänster sida. Även höger sida kändes svag.

Vaskulär hjärnstamsskada

Neurologkonsult uppfattade den kliniska bilden som orsakad av en vasku-

Författare

ERIK VINNARS

professor emeritus, Danderyd

ANNA SARA EHRLING

fil lic, Rönninge, ledamot av Xet-sällskapets styrelse.

lär skada i hjärnstammen, och Xet remitterades till neurologiska kliniken på Karolinska sjukhuset för fortsatt vård. Antikoagulationsbehandling sattes in. Några egentliga pareser uppstod dock inte.

Diagnosen blev vaskulär affektion av hjärnstammen, företrädesvis av mesencefalon och övre pons på höger sida.

Xet blev successivt bättre, och från att ha varit sängliggande kunde han stiga upp och börja med gångträning. Efter drygt en månad på KS överfördes han till Saltsjöbaden för rehabilitering.

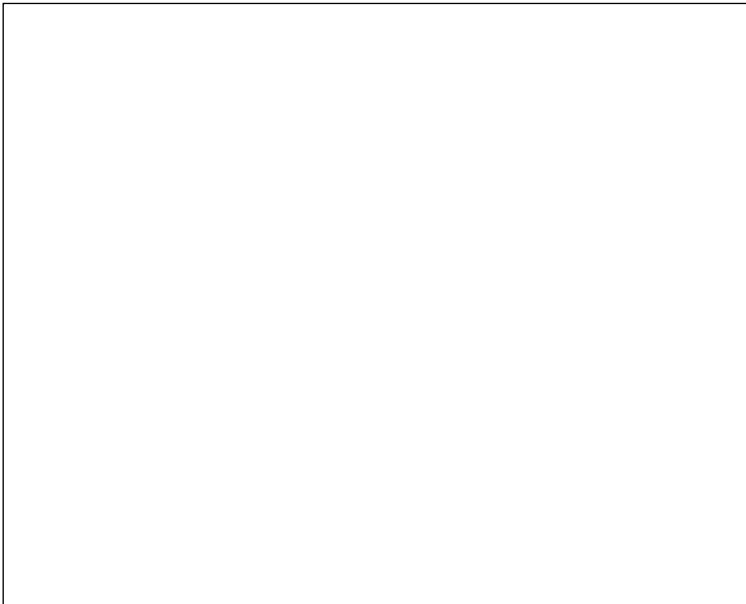
Hur hårt också hans vänner uppfatta-

Söndag 31 januari 1965, ett halvår efter slaganfallet, målade Xet denna akvarell, som är dedicerad till vännerna Tuss och Rune Jansson. De hade hjälpt honom att komma igång med träningen, och målningen speglar också glädjen över att han åter kunde röra sig ute i naturen.

de slaget visar Xets gamle vän konstnären Stellan Mörner i sin dagbok efter ett besök på Karolinska (med anspelning på några Xet-motiv):

»Förfärligt att se honom. Vår värld har visnat, förlorat glans, sav och kraft. Vildrosorna utmed Södertörns stigar, nyponblommen i Tumba har mistat sin doft. Rossignolerna på vingar av kristall

FOTO: LEIF CLAESSEN

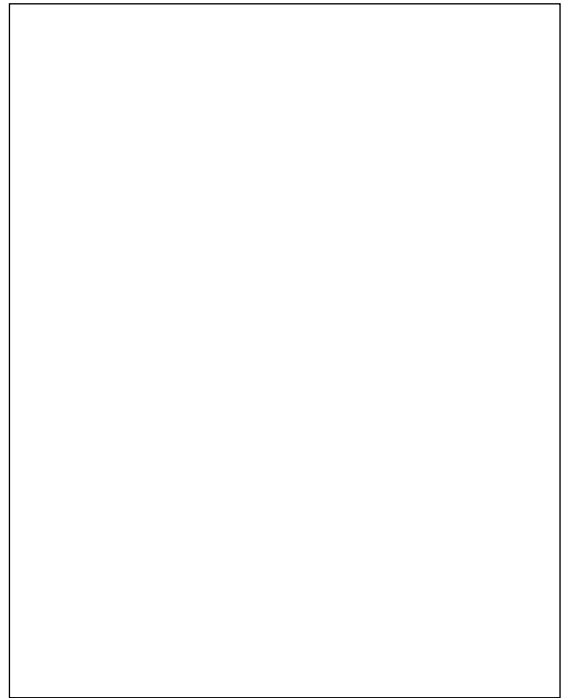
Före sjukdomen var Xet en teknisk virtuos, färgen var det väsentliga, som i oljemålningen »Abstraktion» 1957.

Bildsviten på detta och nästa uppslag speglar hur han trots handikappet behöll sin skaparkraft och gradvis återvann kontrollen över uttrycksmedlen. Målningarna under vintern 1964–1965 visar – som Ulf Linde uttryckte det – Xets vilja att fortsätta rakt fram, någon nostalgisk försjunkhet var det aldrig fråga om.

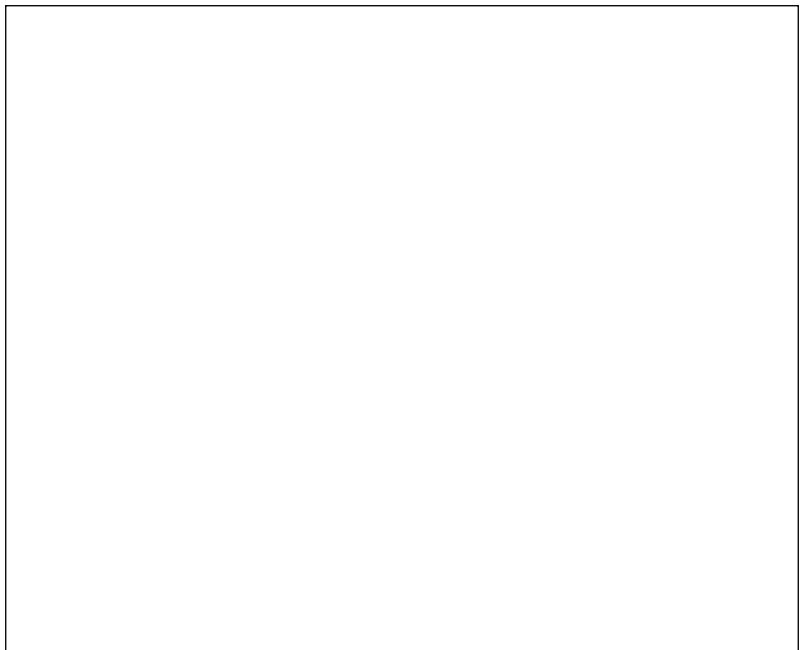
Foto (där inte annat anges): Leif Claesson

»**Dag med den nya islossningen**», en symbolisk akvarell, januari 1965.

Xet målar på nytt. Akvarellen »TV», 28 september 1964.

»**Fiskboden**», akvarell, 8 januari 1965.

spelar inte mer för Lissabons prinsar och gemåler... »

Men har ni ingen hobby?

Mödosamt arbetade sig Xet tillbaka till det aktiva livet och konsten med hjälp av färgpennor och penslar. Arbetsträningen bestod i början, till Xets vanmakt, av stickning och virkning. Enligt en intervju med hans hustru Ingeborg Erixson 1971 hade läkarna frågat: Men har ni ingen hobby? – Jo, svarade Xet, att måla. Då förstod man att det var färgpennor konstnären längtade efter för att kunna förbättras.

Högra handen var dock fortfarande

svag, och han beslöt sig för att måla enbart små tavlor. Xet, som varit en teknisk virtuos, fick börja om från början som ett barn, styra penseln medvetet mellan fingrarna, penseln som hade varit direktkopplad till hans känslor i alla år.

En anspråkslös poet

Stödd på käpparna när han sökte sig fram runt sjukhuset noterade han vad han såg, i gräset, färgerna, skuggorna, vinterns snödrivor, rikedomerna i det enklaste. Han strävade vidare på rehabiliteringens svåra väg, började behärska cykeln och skidorna, men det krävde oer-

hörd koncentration och var mödosamt. De nya uttrycksformerna finns be-lagda i hans akvareller: grusvägen sedd över cykelstyret, spåret från skidåkningen. Glädje och tacksamhet speglas i dessa bilder, glädje över att kunna röra sig ute, på själva marken, efter »förpuppningen» i sjukrummet.

Efter sjukdomen kom Xet närmare sin början, till barnets okonstlade syn på tingen och återfick förmågan att omedelbart uttrycka det han upplevde. Nya motiv tillkom: väntrum, medpatienter, vårdpersonal. Ur det nattsvarta växte långsamt en ny målare fram – en anspråkslös poet, som berättade utan bra-

vur men med desto intensivare känslor och innerlighet.

Imponerande produktiv

Xet hade lärt sig att teckna och måla en andra gång i sitt liv. Färgen och tekniken blev inte desamma efter sjukdomen, men under åren efteråt blev han åter imponerande produktiv. Detta trots att det tog tid innan han återhämtade sig. Under lång tid efter sjukdomen sluddrade han i talet, blev lätt deprimerad och kände att hans gamla glädje höll på att försvinna. Trots att Xet mest ägnade sig åt mindre akvarellmålningar, orkade han skapa en sista större mål-

ning, »Resa i färg», som blev en minnesresa i hans ateljé.

Som ett mirakel

1966 ställde Xet ut 163 tavlor ur de senaste två årens produktion i Färg och Forms lokaler i Stockholm. För många kändes det som ett mirakel att återuppleva Xet. Ulf Linde skrev: »När man ser Xets utställning, rik, blommande, kväljande av liv, är det som om man inte såg konst – det är snarare som att läsa ett brev som man länge väntat på; en värld slår ut ur tecknen, och den angår en. Det handlar om en gemenskap som är något helt annat än massrörelsernas, de gigan-

»Minne från Nacka sjukhus» målade Sven Erixson 29 januari 1965. I katalogen till Xet-utställningen på Moderna museet 1969–1970 skrev Ulf Linde om »den märkliga stillöshet» man finner i målningen: »Det torra, stumma och förlamade i teckningen av de fem patienterna, det flödande målningssättet i den grova brunbrända sjuksköterskan (hon har armar, patienterna har inga) och till sist den spröda blyertsteckningen i våren utanför de sjukas rum. Det är tre helt olika stilar man ser. Och några sekunders eftertanke räcker för att man skall inse att var och en av stilarna endast är av innehålllets beskaffenhet och egna ton alstrad.»

»Bojan sjuk», akvarell,
2 februari 1965.

tiska gruppernas. Det är vår snö Xet målat, vår sol, vår jord – därav den mänskliga fulltonigheten.»

I en intervju gjord av Barbro Alving, Bang, i slutet av 1966 uttryckte Xet att han var oförsonad med det som livet de senaste åren gjort med honom; han bar på ett levande hat till sjukdom och död; han tyckte det var hemskt att bli gammal: »Det finns ett ord, den gudarna älskar dör ung. Jag har aldrig förstått det förut – nu förstår jag.»

Och ur denna tunga mänskliga belägenhet har sprängt sig fram ett måleri av så mycket friskhet och liv och sinnesglädje och ömhet att det får en vår att blomma i människor mitt i höstmörkret! Det är det som är miraklet X-et, skrev Bang.

Hon frågade rakt på sak om Xet tyckte det var roligt att måla. Svaret kom, lite grötigt men tveklöst: »Ja, det tycker jag. Om jag inte hade det, så vore allting tomt och slut.»

Så försäkrade Xet att hans självförtroende, hans tro på sig själv som målare, trots allt inte tagit skada av den långa sjukdomen: »I och med att jag började måla såg jag att jag hade andra möjligheter.»

Sjukdomen skuggar

Xet som den våldsamt vitale, intensiva, impulsiva och överdådiga i modern svensk konst blev efter sjukdomen enligt egen utsago mindre briljant, anspråkslösare, men som Bang formulerade sitt intryck av utställningen: »Sjukdomen skuggar – men helheten är glädje. Man vandrar runt i en rikedom, en

sinnesintensitetens yra, en skönhet. Där finns björkar i violett skimmer som gör att man vill gå rätt ut i, nej, in i våren. En kaktus blommar som ingen kaktus blommat före eller efter.»

De gamla vännerna Stellan Mörner och Xet träffades ofta med familjer under 1967 och 1968. I sin dagbok uttrycker Mörner sin glädje över att se Xet bli piggare, men i augusti 1969 hade situationen försämrats. Efter ett besök hos Xet och hans hustru Bojan i Söndrum – där Xet tillbringat många somrar och inspirerats till några av sina mest karakteristiska målningar – skrev Mörner: »Det gjorde ont att se honom, gamle vännen. Avmagrad och med ögon som stirrade och liksom hotade att tränga ut ur sina hålor. Visst var hans tal bättre, men vad hjälpte det.»

Lärde av Albertus Pictor

Mörner gör en reflektion över Xets konst, en reflektion som han ansåg sig vara ensam om: »Det handlar om att man inte skall ge upp inför det i första hand svårförståeliga. Man måste försöka finna en klav, en nyckel. För en sådan måste ju finnas. Och i Xets fall fanns den hos Albertus Pictor och alla dem som smyckat kyrkornas valv och väggar under medeltiden. Det visste och kände Xet. Och han hade tagit lärdom av dem, allt sedan han som barn satt i julottan i Ösmo kyrka på Södertörn. Detta står det inget om i litteraturen om Xet. Bara att han utbildat sig som dekorationsmålare. Kunde marmorera etc. Han var länge elev hos Filip Månsson, men han gick inte via dennes jugendförsvagade sling-

or utan direkt till – Albertus Pictor.» (Mörner kan ha förväxlat Ösmo med Botkyrka kyrka).

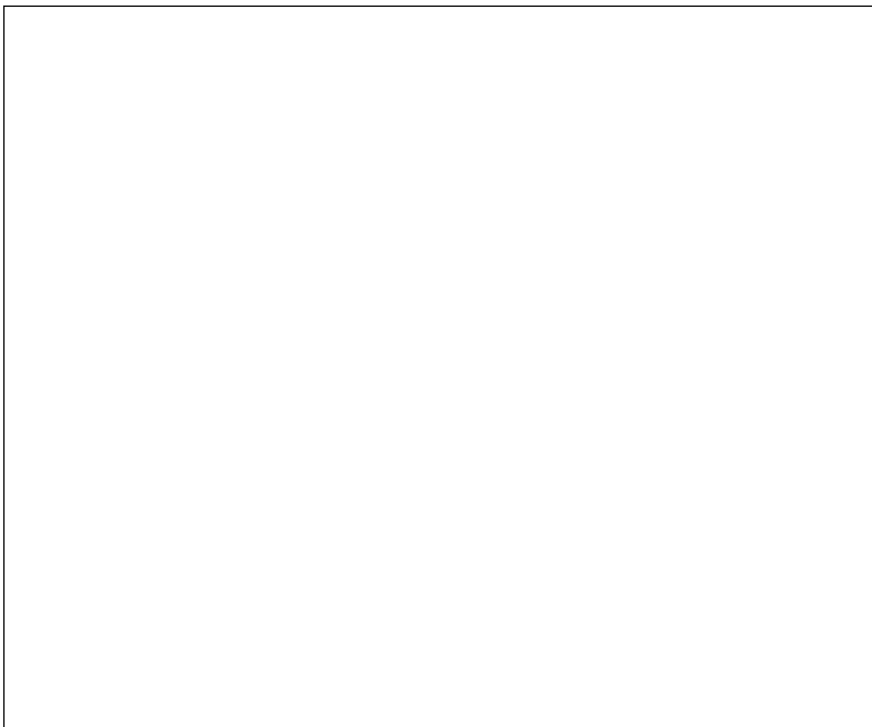
Under 1969 blev Xet allt sämre, och pingstdagen i maj 1970 avled Sven Erixson efter ett rikt liv. Många skrev minnesord, den nära vännen Rune Janssons omdöme är mest värt att minnas: Xet var den mest levande människa jag träffat.

Rakt fram – till ursprunget

Före Xets död hann Moderna museet arrangera en utställning, som blev en hyllning till målaren Sven Erixson. I utställningskatalogen kommenterade Ulf Linde den plötsliga förändringen i Xets bildvärld 1964 genom att anknyta till hur Igor Stravinsky upplevt ett oväntat hårt slag (»Minnets mest avlägsna hållpunkter avtäcktes»): »Ingen som sett vad Xet målade vintern 1964–1965 kan ta miste på Xets vilja att 'fortsätta rakt fram' – någon nostalgisk försjunkenhet var det aldrig frågan om. Ändå återvände han. Målningarna liknade mer de små tavlor han målat i ungdomen än verken från tiden strax innan han blev sjuk. Han hade ingen skicklighet att falla tillbaka på längre – kvar fanns bara det ursprungligaste: Lusten att måla och en verklighet att måla av.»

*

Ett varmt tack till Xets båda barn, Irma och Sverre, som vi fått diskutera faderns konstnärskap och sjukdom med. Valet av målningar, av vilka många inte visats tidigare, har skett i samråd med Sverre. Vi har också fått

»Solen», akvarell, 10 februari 1965.

värdefulla informationer av Xets nära vän Tuss Jansson, maka till framlidne riksantikvarien Rune Jansson. Som nära grannar till Xet i Tattby i Saltsjöbaden stödde familjen Jansson konstnären under hans sjukdomstid och rehabilitering.

Xet

100 år

Sven Leonard Eriksson – som omkring 1920 fick sitt konstnärsnamn Xet när han fogade in x i efternamnet – föddes i Stockholmsförorten Tumba den 23 november 1899. Xetsällskapet arrangerar i samband med 100-årsminnet en minnesutställning, »Xet med andra ögon», i konsthallen i Tumba centrum med vernissage på födelsedagen. Där visar till och med 16 januari 2000 några av hans namnkunniga elever på Konsthögskolan, där han var professor i dekorativt måleri i början av 1940-talet, samt andra konstnärer från olika generationer hur de inspirerats av Sven Erixson. Där finns också representativa verk av Xet.

Xet växte upp i det idylliska stations-samhället, där fadern hade en speceri-

butik och modern kafé, två interiörer som ofta återkom i hans måleri. Den oregelbundna, färggranna bebyggelsen i Tumba påminde om Hagalund och blev för Xet lika viktigt som Hagalund för Olle Olsson.

Under sin barndom visade Xet inga konstnärliga planer. Han ville emellertid utbilda sig till teckningslärare (en dröm som han förverkligade först 1922 men då med mediokra betyg, vilket kan ha hängt samman med ett synfel). Fadern ansåg att det räckte med att sonen blev yrkesmålare. Xet blev därför lärling, först hos målarmästare Oscar Strömblad, som såg till att lärlingen började utbilda sig till dekorationsmålare.

Sin första kontakt med den stora konsten och gamla mästares teknik fick Xet när han 1918 anställdes hos konservator Allan Nordblad vid renoveringen av Notkes S:t Göransgrupp i Storkyrkan. Under utbildningen och som anställd i Filip Månssons dekorationsfirma inspirerades han av den naiva traditionen i bl a kyrkmåleri och allmogekonst. Xet kom att utveckla en personlig stil inspirerad av främst Hilding Linnqvist, Gideon Börje och Eric Hallström, som Xet blev personligen bekant med 1925 och som han beundrade intensivt.

1925 debuterade Xet i gruppen »Fri konst» vid en utställning i Göteborg, en grupp som utvidgades till »Nio unga» inför en utställning på Liljevalchs 1926. Sven Erixsons kollektion upptog 84 verk, som fick Dagens Nyheters recen-

sent Tor Hedberg att utnämna Xet till den mest utpräglade naivisten; teckningen var det sekundära, färgen det väsentliga. Erik Blomberg i Stockholms-Tidningen var förtjust och imponerad av Xets »små fantasifulla, omedelbara, färgrika studier, starkt påverkade av Linnqvist, ibland så starkt att man kan utpeka förebilderna, och även här och var av Dardel och Sandels, men ändå med en egen ingivelse, både i det litterära anslaget och i färg. Erixson har framför allt goda idéer, men släpper dem för lätt och slarvar för mycket».

1932 blev Xet medlem i konstnärsgruppen »Färg och form» tillsammans med Albin Amelin, Martin Emond, Eric Hallström, Hilding Linnqvist och Axel Nilsson. Sitt verkliga genombrott hade Xet emellertid fått tidigare, vid en utställning i Svensk-franska konstgalleriet 1928, samma år som han gifte sig med Ingeborg (Bojan) Gustafsson, också hon konstnär (hon skrev poesi). Hustruns bild förekom ofta i Xets måleri, som porträtt, drömbild och fantasi. Senare blev barnen Irma och Sverre inspirerande modeller.

När Xet under 1930-talet bodde på Urvädersgränd och Bastugatan på Söder umgicks han mycket med konstnärer som Bror Hjorth, Gideon Börje och Otte Sköld, liksom med författare som Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson. Dessa kretsar präglades av arbetarnas protest mot den borgerliga idyllen. Xet började illustrera grannen Ivar Lo-Johanssons böcker, sammanlagt ett hundratal verk, men Lo-Johansson anklagade konstnärsvännerna för att inte måla socialt utan endast tänka på färg och form. Albin Amelin höll med: »Ett stilleben är nästan alltid borgerlig konst, också ett landskap kan målas tendentiöst. Det finns socialistiska soluppgångar. Det är lika självklart som att visa trääd är konservativa. Det där om konstens egenvärde är djävla skit.»

– Almar, lindar, ekar, lönnar? sa Xet. Vilka träd är socialistiska?

1939 flyttade familjen till Tattby i Saltsjöbaden, där Xet blev granne och nära vän med den blivande riksantikvarien Sven Jansson, Run-Janne kallad. Denne blev avbildad i många målningar och litografier och fick en speciell betydelse för Xet när Jansson fick honom att träna upp sig under konvalescensen efter slaganfallet.

För det mesta var Xets måleri opolitiskt – med undantag av krigsåren då han intog klart antifascistiska ståndpunkter – och han greps aldrig av den sociala tendens som kan skönjas hos hans generationskamrater som Albin Amelin.

Resandet blev för Xet en viktig sti-

Under sina sista år
målade Xet flera
minnesbilder, här av
»Starke Ville«, en i
kretsen av yrkesmålare
då Xet var lärling.

FOTO: LEIF CLAESSEN

mulans i skapandet. Intryck från bl a Italien, Spanien, Frankrike och Norge återkommer i hans måleri. I hans målningar från Spanien märks inflytandet främst från Goya. Där finns en osökt blandning av lekfullhet och allvar med kolorit i svart, mörkt grönt, ockra och grått. En annan konstnär som Xet såg som en själsfrände var ryssen Soutine, »våldsam i färg och form, obehärskad och häftig».

Men inspirationen kom förstås också från Sverige: utöver barndomsmiljön och familjen från resorna i Norrland, utsikterna på Söder, storstadslivet, somrarna i halländska Söndrum. Där fanns en konstnärskoloni, och där blev Xet genom sin gamle vän Stellan Mörner bekant med Halmstadsguppen, som Xet dock tyckte var för elegant.

I Danmark blev han under ett besök bekant med den livskraftiga unga abstrakta konsten, och senare i livet började Xet själv måla abstrakt, »man slipper att måla av».

Xet bemästrade en stor skala av uttrycksformer. Sitt första erkännande fick han i en tävling om glas för Kosta 1922, och 1937 började Xet ett rikt samarbete med textilkonstnärinnan Barbro Nilsson, vilket ledde till många gobelänger i stort format och med starka färger. Hennes konst blev han djupt imponerad av; en provvävnad fick betyget »så bra kan man helt enkelt inte

måla». Han började vidare med glas- och emaljmåleri, liksom stucco- och frescomålningar i monumentalformat för skolor (Nils Holgersson i Olovslunds skola i Bromma) och kommunalhus (Huddinge). I hans register ingick också scenografi och kostymskisser, t ex för Harry Martinssons scenversion av »Aniara». Xets insats där fick både ros och ris. »Meningen är väl inte att man skall frestas skratta under de mest djupsinniga passagera. Skrattar gör man åt ishockeyspelare, hula-hulakransarna m m. Varför just en midsommarstång i rymdskeppet Aniara?», undrade kritikern Gunnar Hellman.

Ytterligare en viktig del av Xets konstnärskap är hans grafiska produktion. Av 165 grafiska utgåvor blev 68 skapade för Konstfrämjandet, som aktivt spred god konst i breda kretsar.

På Liljevalchs visades 1961 en retrospektiv Xet-utställning, som besöktes av nästan 50 000. Harry Martinsson invigningstalade. Erik Blomberg, som följt Xets utveckling, skriver i katalogen: »För mig framstår det betydelsefulla i Xets konstnärsgärning just nu i dess obrutna kontinuitet. Den formella förnyelsen, experimenterandet med nya material och uttryckssätt har inte kunnat tvinga honom att överge naturen eller avstå från att söka skildra tiden och samhällslivet han som konstnär måste delta i. Han har visat att formskapande

och verklighetsskildring inte behöver utesluta varandra.» Och Ulf Linde skrev under rubriken »Xets lustgård»: »Sven Erixsons konst är ett stort skred av lust. Han är en hejdlös målare, oregerlig — han använder allt, liknar alla och ingen, han är än lyrisk, än burlesk, än öm, än burdus. Det står en dunst av jord runt honom. Han frustar som Fridolin.»

*

Mer än 1 000 verk av Xet finns förtecknade i det utkast till verkskatalog som gjorts av Xet-sällskapet i samband med minnesutställningen. Kontakt med sällskapet får man genom Botkyrka konsthall eller sällskapets sekreterare Leif Magnusson, Björkvägen 12, 147 33 Tumba.

Referenser

- Eklund H. Resa i färg, Sven Erixson X:et. Utkast och storverk. Stockholm: Silander och Fromholtz Förlag, 1998.
Erixson I. Xet. De unga åren. Stockholm: Bonniers, 1978.
Magnusson L. X:et utan gränser och Melodier vid torget. Tumba: Xet-sällskapet 1993.
Mörner S. Spegel mot mitt liv. Stockholm: Bonniers, 1969.
Mörner S. Det varma kvällsljuset. Stockholm: Bonniers 1976.
Åström LE, Holmér F, Bjurström P. Sven Erixsons konst. Stockholm: Sveriges allmänna konstförening (SAK), 1967.
I några fall har material från Xet-sällskapets klipparkiv utnyttjats.